

Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750)

Zülfıye Kocak*

Giriş

Geleneksel tarih yazımında savaş, fetih, kahramanlık, zafer, barış konularının öznesini erkekler ve erkeklerin yaşam pratikleri oluşturmuştu. Bu süreçte toplumsal normları ve davranışları da belirleyerek kendi hiyerarşisini yapılandıran erkek, tarihin ve tarih yazımının öznesi olurken kadın bu alanlarda görünür olamamıştı.¹

Erkek egemen tarih yazımı feminist kadın hareketlerinin itirazları sonucu zamanla değişmeye başlamıştı.² Feminist hareketin tarih anlayışı kadınların tarihe eklenmesini kabul etmemiş kadını merkeze alan, toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip yeni bir bilgi birikiminin inşasını sağlayarak kadınların tarihsel özneler olarak tarihin yapımında etkin olarak katıldıklarını belgelemiştir.³

Osmanlı tarih yazımının ilk örneklerinde de benzer şekilde erkeği özne alan bir yazım tarzı benimsenmiş, kadınlar tarih kitaplarında görünür olamamışlardı. Bununla birlikte batılı tarihçilerin Osmanlı kadını sarayın özel hayatını temsil eden harem dairesi ve orada süregelen yaşamla özdeşleştirmeleri, Osmanlı kadınının görünümünü tümenden farklılaştırmıştı.⁴

Feminist kuramın toplumsal tarih çalışmaları ile kesişmesinden ve kadı sicillerine dayalı yapılan çalışmalardan sonra Batılıların gözündeki Osmanlı kadını algısını yavaş yavaş kırılmaya başlamıştı.⁵ Bu çalışmalarda aile hukuku, kadınların adalet

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, zkocak@beu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1352-9849

1 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., İstanbul, 2010, s. 30-44.

2 İlkey Yılmaz, “Osmanlı Kadın Tarihine Dair Bir Kaç Not”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2012/1/10, s. 62.

3 Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yay., İstanbul, 2003, s. 29-31.

4 Veysel Gürhan, “18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadın ve Hukuk: Amid Mahkemesi’nde Kadınların Hak Arama Süreçlerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İTOBLAD*, 6/3 (2017), s. 1646.

5 Fatma Müge Göçek ve Mark David Bear, “18. Yüzyılda Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s. 48.

arayışı, kadın vakıf ve kadın hukuk ilişkisi gibi farklı başlıklar ön plana çıkarılmıştı.⁶ Osmanlı sosyal tarih çalışmalarının temel başvuru kaynaklarından olan şer‘iyye sicilleri, toplumun ana unsurlarından olan kadınlar hakkında da önemli bilgiler içermektedir.

Çalışmanın kaynaklarını oluşturan ve Bulgaristan Arşivi “Natiantele Biblioteque”de bulunan 1700-1750 yılları arasına ait 15 adet şer‘iyye sicil defteri XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti’nin batı seferleri için önemli bir serhat şehri olan ve o dönemlerde *Darü’l-çihadve’l-mücahidin* olarak anılan Vidin’de kayıt altına alınmıştır. Bu defterlerdeki kayıtlara dayanarak Müslüman kadınların evlenme, boşanma, miras, nafaka, alım-satım, alacak-verecek ve vakıf gibi çeşitli konularda şer‘iyye mahkemelerini kullanma pratiklerine örnekler verilerek, özelde Vidin şehrinde hareketle Müslüman Osmanlı kadınının siyasi, ekonomik sosyal ve kültürel hayattaki rolleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

I- Evlenme ve Nikâh

Erkek ve kadının evlilik birliğini kurabilmesi için gerekli olan nikâh sözleşmesi, İslâm hukukunda tarafların ve şahitlerin katılımıyla gerçekleşen bir akitir. Akinin geçerli olabilmesi için resmi bir memurun veya din adamının huzurunda yapılması şart değildi.⁷ Ancak evlilik birliğini kuran Vidin’li kadınların çok sık olmasa da mahkeme huzurunda nikâhlarını kocalarıyla birlikte tescil ettirdikleri anlaşılmaktadır. 17 Mayıs 1733 tarihinde Orta Tuna Mahallesi’nde yaşayan Ümmühan binti Recep yine aynı mahallede yaşayan Ahmet Beşe ile mahkemeye gitmiş ve 1.000 kuruş mehir-i müeccel ile nikâh olduğunu tescil ettirmişti.⁸ Kadınlar nikâh akdi yaptırırken bazen mahkemeye bizzat kendileri gitmiş⁹ bazen de vekilleri aracılığıyla bu işlemi yaptırmışlardı.¹⁰

XVIII. yüzyıl şartlarında kadınların ikinci kez evlilik yapması her zaman kolay değildi. Kocaları savaşa katılıp dönmeyen ya da kocaları tarafından terk edilen Vidin’li kadınlar, ikinci defa evlenme fırsatı bulduklarında mahkemeye gitmişler ve durumlarını kayıt altına aldırılmışlardı. 24 Haziran 1718 tarihinde Fatma binti Hasan kocası Halil Beşe’nin kendisini altı ay önce boşadığını ve iddet süresinin

6 Betül İspirli Argıt, “Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın”, *TALİD*, 3/5, İstanbul, 2005, s. 577-579.

7 M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *OA*, III, İstanbul 1982, s. 1.

8 VŞS, 42/104/8.

9 VŞS, 42/108/8.

10 VŞS, 42/117/6.

dolduğunu söyleyerek şer'iat kanunları üzerine yeni biriyle nikâh olmayı talep etmişti.¹¹ Kadınların ikinci evliliklerinde mahkemeyi kullanmalarının nedeni eski kocalarına karşı tedbir almak olabildi. Çünkü kadınlar yeniden evlenmek istediklerinde bunu kabullenemeyen eski kocalar olaya müdahale edebilmekteydi.

Vidin'de yaşayan zimmî kadınlar da nikâhlanırken bunu mahkemede tescil ettirmişlerdi.¹² Bu kadınlardan bazıları nikâh kayıtlarını yaptırdıkları sırada İslâm dinine geçmişlerdi. 3 Eylül 1738 tarihinde zimmî kadın mahkemeye giderek 1.200 kuruş mihr-i müeccel ile Ahmet'le nikâh olduğunu, aynı zamanda İslâm dinine geçip Fatma adını aldığını kayıt altına aldırmişti.¹³ Zimmî kadınların, İslâm hukukuna göre Müslüman biriyle evlendiklerinde mehir hakkı elde etmelerine rağmen nikâh akdi yaptırırken din değiştirmelerinin başka nedenleri olduğu aşikârdır.

Vidin'li kadınların mahkemede nikâh yaptırma zorunlulukları olmasa bile mahkeme harcı ödemeyi göze alarak nikâh kaydı yaptırmaları, onların belirli düzeyde hukuk bilgisine sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca kadınlar gerçekleşmesi muhtemel bir ayrılık durumunda mehir hakkına sahip olmak için kendileriyle evlenmek isteyen erkekleri ikna etmiş ve durumu mahkemede alacakları mihr miktarıyla kaydettirmişlerdi. Bu durum da onların İslâm hukukunun kendilerine tanıdıkları hakları kullanma konusundaki gayretlerini göstermektedir.

II- Mehir ve Boşanma Davaları

İslam hukukunda kadının babasının evinden getirdiği mallar ve evliken miras yoluyla edindiği mallar, kendi mülkiyetinden sayılmış fakat boşanma ya da kocanın ölümü halinde mağdur olmaması için de bazı tedbirler alınmıştır.¹⁴ Bu tedbirlerden biri kadına nikâh esnasında ödenen para ya da malî ifade eden mehirdir.¹⁵

İncelenen dönem sicillerindeki mehir davaları, nikâh kayıtlarından ziyade boşanma ve miras davalarında karşımıza çıkmaktadır. Bu durum kadınların mehirlerini evlilik süresince alamadıklarını göstermektedir. Boşanma ya da tereke kayıtlarına geçen mehir miktarlarının nikâh akdi esnasında belirlenen mihr miktarı mı yoksa mihrin ödenmemiş kısmı mı olduğu çoğunlukla kayıtlara yansımamıştır. 12 Eylül

11 VŞS, 305/25/1.

12 VŞS, 38/93/3; VŞS, 10/1/5.

13 VŞS, 40/97/5; Benzer örnek için bkz. VŞS, 38/90/3.

14 Bilge Öztan, "Evlilikte Mal Rejimleri", *Türk Hukuku ve Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, ed. Peter Benedict-Adnan Güriz, Ankara 1974, s. 45, 55-56.

15 M. Âkif Aydın, "Mehir", *DİA*, XXVIII, Ankara, 2003, s. 389.

1721 tarihinde Orta Tuna Mahallesi'nden Havva'nın boşanma kaydında kocası Ali Çelebi'nin zimmetinde olan mehrinin bir kısmını eşya olarak aldığını ancak 3.000 akçesinin zimmetinde borç kaldığını öğrenmekle¹⁶ birlikte aynı yılın Ağustos ayında boşanan Çavuş Mahallesi'nden Hatice'nin davasındaki 2.000 akçelik mehrin evlenirken belirlenen miktarı mı yoksa kocanın zimmetinde kalan miktarı mı ifade ettiğini bilemiyoruz.¹⁷ Dolayısıyla mehir miktarları konusunda yapılacak çalışmalarda bu konunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ancak nikâh akdi esnasında belirlenen miktar bunun dışındadır. Nikâh akdi sırasında belirlenen mehir miktarı 1.000 ile 1.300 akçe arasında,¹⁸ boşanma ve tereke kayıtlarında geçen mehir miktarı da 4 para¹⁹ ile 30.000 akçe²⁰ arasında değişmektedir. Mehir miktarları muhtemelen evlenecek kadının yaşına, güzelliğine, daha önceden evlenmiş olup olmamasına, sahip olduğu çocuk sayısına ve ailesinin sosyal yapısına göre farklılaşırken belirleyici unsur kocanın ekonomik durumuydu.

Mehir miktarı belirlenmiş para olabildiği gibi maddi değeri olan eşya vs. de olabilirdi. Mezd Bey Mahallesi'nden Ayşe'nin mihrini bir göz su değirmeni iken,²¹ yine aynı mahalleden Fatma'nın bir inek, bir hırka, bir bakraç, bir sandık, bir halı vb. eşyalardan oluşmaktaydı.²² Mihr ister para ister gayrimenkul ister eşya olarak belirlenmiş olsun, Vidin'de yaşayan kadınlar bu konuda oldukça bilinçli hareket etmişler, İslâm hukukunun kendilerine tanıdığı mihr hakkını elde etmek için mahkemeleri kullanarak hukuksal mücadele vermişlerdi.

Vidin mahkemesine yansıyan mehir davalarının çoğu, mehr-i müeccel ile ilgiliydi. Kadınlar, vefat eden ya da kendilerini boşayan kocalarının zimmetlerinde olan ertelenmiş mihrlerini alabilmek için mahkemeleri kullanmışlardı. Mehrin miras taksimi yapılmadan önce terekeden çıkarılması gerektiği halde bazen bu duruma riayet edilmemiş ve kadınlar ölen kocalarının varislerinden bu haklarını talep ederken sorun yaşamışlardı. 15 Nisan 1721 tarihinde Döndü adlı kadın, ölen kocasının zimmetindeki mehrini ancak mahkemeye götürdüğü iki şahidin şahitliğiyle ispat ettirmiş ve varislerinden alabilmişti.²³ 6 Mart 1706 tarihinde ise

16 VŞS, 60/31/2.

17 VŞS, 8/60/2.

18 VŞS, 38/90/3; VŞS, 42/117/7.

19 VŞS, 10/12/2.

20 VŞS, 8/52/2.

21 VŞS, 14/42/1.

22 VŞS, 81/134/4.

23 VŞS, 8/52/2.

Temeşvar'dan Havva, ölen kocası İsmail'in kendisini boşadığını ve 4.000 akçelik mehrini ödemediğini mahkemede yemin ettikten sonra kanıtlayabilmişti.²⁴

Vidin'de karı ve kocadan birinin ölümü halinde mehir kesinlik kazanmış, ölen taraf kadın ise varisleri onun mehrini talep edebilmişti. 6 Aralık 1711 tarihinde Mustafa, ölen annesinin mehrinden kalan 3 akçeyi üvey babası Osman'dan almıştı.²⁵ Kadınlar, kocaları öldükten sonra şayet tek varis iseler beytülmal memnuru ile birlikte terekeyi mahkeme huzurunda saydırmış ve hakları olan mihirlerini yine mahkeme huzurunda teslim almışlardı. 17 Aralık 1721 tarihli kayıt, Vidin'de topçu sınıfı askerlerinden iken vefat eden Ali'nin terekesi hakkındadır. Ali'den kalan mallar beytülmal emini tarafından satılmış ve öncelikle karısının 4.000 akçelik mehri verilmişti. Ali'nin, Ayşe'den başka mirasçısı olmadığından terekesinin 1/3'i karısına, 1/4'i ise beytümale aktarılmıştı.²⁶

Evli olan çiftlerden birinin ya da ikisinin kendi istekleri ile toplumda geçerli norm ve adetlere göre evlilik birliğini sona erdirmeleri olarak tanımlanan boşanma²⁷ ile ilgili davalar da sıkça mahkemeye yansımıştı. İslâm hukukunda evliliği sona erdirmeye yetkisi temelde kocaya verilmişti.²⁸ Ancak, evlilik hayatını sürdürmek istemeyen kadınlar mehir, iddet nafakası ve meûnet-i sükna (ikamet giderleri) vb. haklarından vazgeçerek kocalarıyla anlaşmalı boşanabilmişlerdi. Muhâlaa adı verilen bu uygulama Vidin'de en çok rastlanan boşanma şekliydi.²⁹ Konuyu Vidin'de yaşayan üç kadının mahkemeye yansımış davaları üzerinden incelemeye çalışacağız. Bu kadınlar Çavuş Mahallesi'nden Hatice binti Ahmed, Orta Tuna Mahallesi'nden Hava binti Osman ve Kapan Mahallesi'nden Meryem binti Hasan'dır. Adı geçen kadınların evlilikleri boşanmaya karar verecek kadar bozulmuştu. Üstelik toplumdaki evlilikler süreklilik esası üzerine kurulmuş ve boşanma hoş karşılanmamaktaydı. Ancak birlikte hayatı paylaşmanın imkânsız hale geldiği durumda evliliği sona erdirmenin hukuksal olarak mümkün olduğunun bilincinde olan bu üç kadın, kocalarını ikna ederek boşanma talep etmişlerdi.

24 VŞS, 38/60/2.

25 VŞS, 38/231/1; Benzer davalar için bkz. VŞS, 42/117/5; VŞS, 8/40/4.

26 VŞS, 305/31/2.

27 Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Bursa, 2005, s. 155.

28 Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1992, s. 530.

29 VŞS, 54/1/3; VŞS, 54/1/2; VŞS, 57/35/2; VŞS, 60/1/2; VŞS, 60/3/4; VŞS, 60/31/2; VŞS, 60/55/7; VŞS, 60/66/2; VŞS, 8/10/2; VŞS, 8/16/2; VŞS, 8/56/3; VŞS, 8/69/1; VŞS, 60/6/1; VŞS, 10/68/3.

Hatice kocası Hasan ile hüsn-i zindegânları olmadığını söylemiş, 2.000 akçelik mehri ile iddet nafakasından vazgeçmiş ve küçük kızı Fatma'nın bakımını da üstlenerek kendi yanında olduğu sürece nafaka talebinde bulunmayacağını ifade etmişti. Mahkemede hazır bulunan Hasan, duruma rıza gösterince boşanmaları gerçekleşmişti.³⁰ Hava ise mahkemeye kendi gitmemiş, teyzesi Ayşe'yi vekil olarak göndermişti. Ayşe, müvekkilesinin kocası Debbağ Hüseyin ile geçinemediğini söylemiş ve 1.000 akçelik mehrinden, iddet nafakası ve meûnet-i süknadan vazgeçtiğini de sözlerine eklemiştir. 28 Şubat 1739 tarihinde görülen davada Hasan'ın şartları kabul etmesiyle Hava boşanmıştır.³¹ Meryem'in davası da 18 Ekim 1749 tarihinde mahkemeye yansımıştır. Meryem, kocasının zimmetinde olan 6.000 akçelik mihrinden, iddet nafakasından ve meûnet-i süknasından vazgeçmekle birlikte diğer iki kadından farklı olarak on zincirli nişan altın, bir hatayı şalvar, bir yeşil kaftan, bir kırmızı hatayı duvak, bir çift sim önlük kuşak, bir sim çuka ferace ve bir entariden oluşan çeşitli eşyaları da kocası Salih Beşe'ye vermiştir.³²

Her üç davada da boşanma talebi kadınlardan gitmiş olmasına rağmen kadınlar farklı şartlar ile kocalarını boşanmaya razı olmuşlardı. Bu davalarda yer alan diğer bir konu da tarafların evlilikten doğan tüm haklarından vazgeçtiklerini bildirerek birbirlerinin zimmetlerini ibra etmeleriydi. Burada maksat, ileride doğabilecek maddi anlaşmazlıkların önüne geçmektir. Bu kayıtlar içinde Meryem'in kocasını ikna etmek için haklarından vazgeçmesinin yanı sıra bazı eşyalar vermesi dikkat çekicidir. İslâm hukukçuları, kadının muhâlaa esnasında mihr ve iddet nafakası dışında fazladan bedel ödemesini hoş görmemekle beraber yasaklamamışlardır.³³ Dolayısıyla Osmanlı toplumunda erkeğin mihr ve iddet nafakası dışında bazı şeyler talep etmesi hukuk açısından mümkündür. Her üç dava birbirine benzer görünse de farklı durumlar içermektedir. Mesela Hatice diğer kadınlardan farklı olarak kızının bakımını üstlenmiş ve kocasından nafaka talebinde bulunmayacağını bildirmişti. İslâm hukukuna göre muhâlaa yapıldığında çocuğun nafakasını üstlenen kadın aslında bu nafakayı bedel olarak da üstlenmiş sayıldığından, çocuğun ölümünden sonra dahi boşandığı kocasına ödemesi gerekli borç olarak kendi üzerinde kalmaktaydı.³⁴ İşte bu durumun bilincinde olan Hatice, kızının

30 VŞS, 8/60/2.

31 VŞS, 40/92/1.

32 VŞS, 57/35/2.

33 Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 48.

34 Colin Imber, *Şeriatın Kanununa Ebussuud ve Osmanlı'da İslamî Hukuk*, İstanbul, 2004, s. 213.

bakımını üstleneceğini belirttiikten sonra sadece kendi terbiyesinde olduğu sürece diye bir parantez açarak kocasının kendisinden olası bir hak talebinin yolunu kapatmıştı. Yine her üç davadaki ortak nokta kadınların maddi kayıpla yüz yüze kalmış olmalarıydı. Kadınlara nikâh sırasında verilen, olumsuz bir durumda sigorta görevi görecek olan mehir ve diğer haklardan vazgeçme onları ekonomik olarak dezavantajlı konuma düşürmüştü. Bu durum boşanmış bir kadının ailesinden ve çevresinden göreceği toplumsal baskıyla birleşince kadınların yaşadıkları sıkıntının boyutu daha da artmış olmalıydı. Yukarıda bahsi geçen üç davada davalı durumunda olan kadınların neden boşandıklarına dair ayrıntılı bir açıklama yapılmamış sadece *hüsn-i zindegânemiz olmağın* denilerek geçinemedikleri ifade edilmişti. Hanefi mezhebi şiddetli geçimsizliği boşanma sebebi kabul etmediğinden kadın için kötü giden bir evlilikten kurtulmanın tek yolu muhâlaa türü boşanma olmuştu.

Vidin mahkemesine yansıyan diğer bir boşanma türü de kocanın tek tarafı iradesiyle gerçekleşen talak türü boşanmaydı. Kocanın bu hakkını kullanabilmesi için herhangi bir sebep olmasına gerek olmadığı gibi geçerli olabilmesi için de mahkeme kararına ihtiyaç duyulmamıştı.³⁵ Vidin mahkemesine yansıyan talak türü boşanma davaları ekseriyetle kadınlar tarafından mahkemeye taşınmıştı. 21 Nisan 1710 tarihinde Karaman Mahallesi'nden Afife Hanım, kocasının kendisini boşadığını mahkemeye götürdüğü dört şahidin şahadetiyle ispat ettirmişti.³⁶ Kadınlar bazen de kocalarından gelen boşanma mektubunu mahkemeye götürüp boşandıklarını tescil ettirmişlerdi.³⁷ Kadınların bu türden boşanmaları mahkemeye taşınmalarının nedeni hem durumlarını netleştirip olası yeni evliliklerin yolunu açmak hem de mehir ve nafaka haklarına sahip olmak istemeleriydi.

Vidin mahkemesinde görülen bir diğer boşanma şekli de şartlı talaktı. Bu tür davalarda boşanma erkek tarafından bir şarta bağlanmış ve eğer o şart yerine gelmişse boşanma gerçekleşmişti. 19 Eylül 1730 tarihinde mahkemeye giden Çavuş Mahallesi'nden Ayşe, kocası Hüseyin'in ahar diyara giderken “eğer sakin olduğun menzilin den çıkarsan benden boş ol” şeklinde şart ettiğini, kendisinin evden çıkmasıyla şartın yerine geldiğini kayıt altına aldırılmıştı.³⁸ Bu davada boşanmanın gerçekleşip gerçekleşmediği belgeye yansımamış olsa da şartlar sağlandığından

35 M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma Terfik”, *O4*, V/1985, s. 1.

36 VŞS, 38/149/2; Benzer davalar için bkz. VŞS, 60/66/3; VŞS, 60/3/3.

37 VŞS, 10/2/4; VŞS, 10/68/2; VŞS, 38/149/2.

38 VŞS, 10/128/1.

boşanma gerçekleşmiş olmalıydı. Çünkü İslâm hukukuna göre şarta bağlı boşanma hükmü şartın gerçekleşmesi anında, vadeye bağlanan boşanma hükmü de bu vade geldiğinde gerçekleşmektedir.³⁹

Vidin’li kadınlar evlilik ya da boşanma konularında devlet görevlileriyle yaşadıkları sorunları da mahkemeye taşımış ve görevliler hakkında şikâyetçi olmuşlardı. 25 Ekim 1700 tarihinde Süleyman Çavuş Mahallesi’nden Meryem mahalle imamı Bayram Efendi’yi mahkemeye şikâyet etmişti. Meryem, iki yıl önce kocasının kendisini boşadığını ve yeni biriyle evlenmek istediğinde mahalle imamının *şer’en mani vardır* diyerek kendisini nikâh etmediğini iddia etmekteydi. İddia üzerine mahkeme Meryem’den durumunu ispatlamasını istemiş, Meryem de mahkemeye götürdüğü iki şahidin şahadetiyle yeni nikâh hakkını kazanmıştı.⁴⁰Meryem’i şikâyet hakkını kullanmaya iten nedenlerden biri mahkemeye duyduğu güven olmalıydı.

III- Miras Davaları

Osmanlı Devleti’nde miras taksim işleri Kadı’nın sorumluluğundaydı. Miras taksimlerini içeren defterlere tereke, kassam, metrukât ya da muhalefat denilmekteydi. Tereke kayıtları, ölen kimsenin bıraktığı menkul ve gayrimenkul her türlü malın, alacak, borç, vasiyet, hibe vs. şeylerin birer envanteriydi.⁴¹

İncelenen dönemin tereke kayıtları, sicil defterleri içerisinde oldukça yoğun ve dağınık şekilde bulunmaktadır.⁴²Miras taksiminin yapılabilmesi için ölen kişinin varislerinden bu yönde bir talebin olması gerekliydi. Bu yüzden Vidin’de ölen her kadının miras taksiminin yapıldığı söylenemez. Ancak mirasçısı olmadan ölenlerin terekeleri mahkeme huzurunda sayılmış ve beytülmal eminine teslim edilmişti.⁴³

Vidin mahkemesine miras için başvuran kadınlar genellikle ölen kocalarının ya da yakınlarının terekelerinden kendi hisselerini almak için mücadele etmişlerdi. 12 Kasım 1721 tarihinde Havva binti Yusuf, mahkemeye giderek akrabası Hacı Mehmed’i şikâyet etmişti. Havva, kız kardeşi Cennet ile onun kızı Amine’nin Kili’de vefat ettiğini ve verasetlerinin kendisine kaldığını ancak Hacı Mehmed’in

39 Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara 1976, s. 59; M. Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, 1985, s. 41-42; Halil Cin- A. Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, II, İstanbul, 1996, s. 113.

40 VŞS, 14/42/2.

41 Ö. Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamma Ait Tereke Defterleri (1545/1659)”, *Belgeler*, III,1966, s. 1.

42 VŞS, 43/10/1; VŞS, 10/12/2; VŞS, 42/58/2; VŞS, 60/4/2; VŞS, 9/22/2.

43 VŞS, 10/53/2; VŞS, 10/123/1; VŞS, 9/71/3; VŞS, 9/96/2; VŞS, 40/4/4; VŞS, 40/106/2; VŞS, 42/6/1; VŞS, 42/25/1; VŞS, 42/26/1; VŞS, 40/10/2.

akrabalık durumunu kullanarak mirası zabt ettiğini iddia etmiş ve hakkının alınmasını talep etmişti. Bu talep üzerine olayı araştıran mahkeme, Havva'yı haklı bulmuş ve miras hakkının teslimine karar vermişti.⁴⁴ 15 Şubat 1705 tarihinde de Lom Palankası'nda oturan Seder binti Yusuf'un davası mahkemeye yansımıştı. Seder, kocası Hüseyin'i vekil olarak mahkemeye göndermiş ve ölen babasından miras kalan hissesini kardeşi Hüseyin Ağa'nın zaptedip vermediğini iddia etmişti. Mahkeme süreci devam ettiği sırada iki taraf kendi aralarında anlaşmış ve Seder kendisine kalan hisseyi mahkeme huzurunda kardeşinden almıştı.⁴⁵ Her iki örnekte de kadınların mücadelesi başarıyla sonuçlanmıştı. Davacı kadınlardan Havva şehirde, Seder ise köyde ikamet etmekteydi. Bu açıdan bakıldığında kadınların ister köylü ister kentli olsun haklarını arama konusunda kararlı bir şekilde mahkemeyi kullandıkları görülmektedir. Aynı şekilde her iki kadının da akrabalarını şikayet etmeleri aile ve toplum baskısını göze aldıklarını göstermektedir.

Kadınlar, ister kocalarından ister babalarından isterse diğer akrabalarından kendilerine kalan miras konusunda oldukça hassas davranmış, haklarını elde etmek için bütün şartları zorlamışlardı. Mayıs 1701 tarihinde merkezden Vidin kadısına yazılan hüküm Hatice binti Veli'nin Divan-ı Hümayun'a arzuhal sunması üzerine kaleme alınmıştı. Hatice, vâsisi Yazıcı Mehmed'in kassam defterini alarak başka diyara kaçtığını söylemiş ve reşit olduğunu belirterek babasından kalan malların tasarruf hakkını talep etmişti. Bu talep üzerine Vidin kadısından Hatice'nin mağduriyetinin giderilmesi istenmişti.⁴⁶ Bu örnek Vidin'li kadınların miras tasarrufları hakkındaki hassasiyetini göz önüne sermektedir.

Vidin'li kadınların miras konusunda resmi görevlilerle yaşadıkları sorunlar da mahkeme kayıtlarına yansımıştı. Aralık 1700 tarihinde Gühercinlik Kazası'nda oturan Hava, kocası Mehmet'i vekil ederek Vidin kalesinin yeniçerileri çavuşu İvaz Ağa'ya dava açmıştı. Hava, Vidin'de misafir iken ölen babasının amcaoğlu Mustafa Beşe'nin mallarının İvaz Ağa tarafından zaptedilip, tek varisi olmasına rağmen kendisine verilmediğini iddia etmekteydi. Bu iddia üzerine mahkeme durumu İvaz Ağa'dan sormuş, İvaz Ağa varislik iddiasını inkar etmişti. Mahkeme bu ifade üzerine Hava'dan varisliğini ispatlamasını istemiş, Hava'da mahkemeye götürdüğü iki şahitle durumunu ispatlamış ve hissesini almıştı.⁴⁷ Bu türden davalarda

44 VŞS, 8/68/1; Benzer kayıt için bkz. VŞS, 38/212/1; VŞS, 9/119/1; VŞS, 38/223/1.

45 VŞS, 38/22/1; Benzer kayıt için bkz. VŞS, 9/91/3.

46 VŞS, 14/87/2.

47 VŞS, 14/60/2; Benzer kayıt için bkz. VŞS, 8/62/1; VŞS, 161a/31/1; VŞS, 8/53/1.

davali konumunda bulunan kadınlar, zorlu bir mahkeme süreci yaşamışlardı. Çünkü mahkeme sadece kadınların beyanlarını yeterli bulmamış, onlardan doğru söylediklerini ispatlaması için ya şahit bulmasını ya da yemin etmelerini istemişti. Buna rağmen kadınlar kararlı şekilde davalarını sürdürmüşlerdi.

Vidin'de bizzat kadınlar tarafından açılmayan ancak ölen kadınların miras meselerini konu edinen davalar da mahkeme kayıtlarına yansımıştı. Bu tür davalar ölen kadınların mirasçıları tarafından açılmıştı. Mahkemeye gelen talepler üzerine ölen kadınların mal varlıkları değerleriyle birlikte teker teker defterlere yazılmış, masrafları düşüldükten sonra kalan miktar varisleri arasında paylaştırılmıştı.⁴⁸ Tereke bırakarak ölen varisli kadınların mal varlıkları geride kalan mirasçıları, varissiz ölenlerin ki ise beytülmal için gelir teşkil etmişti. Bu yönüyle düşündüğümüzde kadınların iktisadi yaşama dolaylı dahil olduklarını söyleyebiliriz.

IV- Nafaka Talebi

Nafaka, geçim için gerekli olan erzak, eşya ve para anlamına gelip, evlilik, hısımlık vb. çeşitleri bulunmaktadır.⁴⁹ Evlilik nafakası kocanın, karısının normal şekilde hayatını devam ettirebilmesi için temel ihtiyaçlarını karşılamasıdır. Koca eğer bunu yapamazsa veya eksik kalırsa kadının yargı yoluna başvurma hakkı vardı. Bu durumda hâkim, tarafların ekonomik durumuna göre nafaka tayin edebilirdi.⁵⁰

Vidin'de evlilik nafakası talebiyle mahkemeye giden kadın sayısı oldukça fazlaydı. 3 Ekim 1723 tarihinde Orta Tuna Mahallesi'nden Fatma, vekili oğlu Mehmet Bey aracılığıyla mahkemeye başvurmuştu. Mehmed Bey, üvey babası Şahin Ağazade Mehmed'in, annesini Kalınofça yakınlarında harabe bir evde nafaka ve kisvesiz bıraktığını, kendisine bir bakkal ve bir berber dükkânlarının kirasını tahsis ettiğini, fakat bu dükkânların terk edildiğini söylemişti. Mehmed Bey, ayrıca annesinin ihtiyaçlarını karşılayamadığından kendisinin yanına geldiğini de sözlerine ekleyerek nafaka bağlanmasını talep etmişti. Talep üzerine mahkeme önce Fatma'nın Şahin Ağazade'nin karısı olduğundan emin olmuş, ardından naib Abdullah Efendi'yi durumu yerinde görmesi için Mehmed Bey'in evine

48 VŞS, 9/21/1; VŞS, 42/69/1; VŞS, 42/66/1; VŞS, 10/45/2; VŞS, 10/52/2; VŞS, 9/50/1; VŞS, 43/10/1; VŞS, 43/10/2; VŞS, 43/15/2; VŞS, 43/16/1; VŞS, 42/58/1; VŞS, 42/58/2; VŞS, 42/70/3; VŞS, 9/8/2; VŞS, 9/16/2; VŞS, 9/18/1; VŞS, 9/22/2; VŞS, 9/26/2; VŞS, 9/32/2; VŞS, 9/50/1; VŞS, 9/61/1; VŞS, 9/70/2; VŞS, 9/71/3; VŞS, 9/95/1; VŞS, 9/105/2; VŞS, 9/112/2; VŞS, 10/12/2; VŞS, 10/49/2; VŞS, 14/49/2; VŞS, 40/7/1; VŞS, 42/7/2.

49 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul, 1993, s. 642.

50 Celal Erbay, "Nafaka", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 282.

göndermişti. Yapılan inceleme neticesinde Fatma'nın nafaka ve kisveye muhtaç olduğu anlaşılmış ve Şahin Ağazade tarafından ödenmek üzere günlük 40 akçe nafaka tayin edilmişti.⁵¹ Bilindiği üzere tefrik türü boşanmalar nafakanın kesilmesi durumunda geçerli olabilmekteydi.⁵² Ancak bu türden boşanmalarda sebepler konusunda mezhepler arasındaki farklılıktan ve evlilik birliğinin sürekliliği genel kabul gördüğünden hâkim Fatma'yı boşamada ihtiyatlı davranmış, nafaka tayin ederek İslâm hukukuna göre hoş karşılanmayan boşanma durumunu engellemiştir.

Kadınlar için temin edilmesi gereken nafaka türlerinden biri de iddet nafakasıydı. İslâm hukukunda iddet, evliliğin herhangi bir nedenle sona ermesi durumunda kadının yeniden evlenebilmesi için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade etmektedir. Bu süre kadın hamile ise doğum sonrasına, hamile değilse üç adet (regl) dönemi sonuna kadar devam ederdi. İddet süresi boyunca kadın kocasının evinde oturmak, koca da bu süre boyunca karısının nafakasını temin etmek zorundadır.⁵³ Vidin'de evliliğin sona erdirilmesinde genellikle muhâlaa türü boşanma tercih edildiğinden kadınlar kocalarını boşanmaya ikna edebilmek için iddet nafakalarından vazgeçmişlerdi.⁵⁴ Buna rağmen iddet nafakası talebiyle Vidin mahkemesine başvuran kadınların dava kayıtlarına rastlamak mümkündür. 24 Nisan 1714 tarihinde El-hac Ferruh Mahallesi'nden Rukiye, mahkemeye giderek kocası Hasan'ın kendisini boşadığını ancak hakkı olan iddet nafakasını vermediğini söylemiş ve alınmasını talep etmişti. Mahkeme yaptığı inceleme sonunda Rukiye'ye günlük ikişer semen iddet nafakası tayin etmişti.⁵⁵

Vidin'de İslâm hukuku kurallarına göre vermekle yükümlü oldukları iddet nafakasını ödemek istemeyen kocalar, karıları tarafından ya mahkemeye şikâyet edilmiş ya da belirli bir meblağ üzerinden anlaşmaya ikna edilmişlerdi.⁵⁶ Ancak sayıları az da olsa bu konuda duyarlı davranan erkekler de vardı. Eşlerini zor durumda bırakmak istemeyen bu kocalar, sefere veya uzun bir yolculuğa çıkmadan önce onlara nafaka tayin ettirmişler hatta bazen de belirli bir süre içerisinde geri dönmezlerse karılarına boşanma yetkisini dahi vermişlerdi.⁵⁷

51 VŞS, 43/4/1; Benzer kayıt için bkz. VŞS, 60/55/7; VŞS, 60/55/1.

52 Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, İstanbul 1982, s. 322.

53 H. İbrahim Acar, "İddet", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000, s. 466-471.

54 VŞS, 42/108/3; VŞS, 42/104/4; VŞS, 42/3/6; VŞS, 42/1/8; VŞS, 40/75/1; VŞS, 9/69/1; VŞS, 161a/76/2.

55 VŞS, 161a/70/2; Benzer davalar için bkz. VŞS, 9/20/2; VŞS, 38/98/4.

56 VŞS, 14/56/2; VŞS, 161a/121/2.

57 VŞS, 60/2/3.

Vidin mahkemesine yansıyan bir diğer nafaka şekli de yardıma muhtaç olanlara kan bağı olan kişilerin maddi imkânları oranında vermek zorunda oldukları hasımlık nafakasıydı.⁵⁸ Vidin mahkemesine yansıyan bu türden davalar genellikle boşanan kadınlar tarafından açılmıştı. 2 Ağustos 1713 tarihinde Emine, mahkemeye giderek kocası Terzi Mehmet Beşe ile ayrıldıklarını, küçük oğulları Hasan'ın kendi yanında olup nafakaya muhtaç olduğunu söylemiş ve babasına nafaka takdir olunmasını istemişti. Mahkeme yaptığı incelemenin ardından Hasan için günlük iki para nafaka takdir etmişti.⁵⁹

Vidin mahkemesinde kadınların kimsesiz çocukların bakımını üstlenme ve bu çocuklar için nafaka talebinde bulunma konuları da görüşülmüştü. Bilindiği gibi İslâm hukukunda evlat edinme caiz görülmemektedir. Kimsesiz çocukların bakılıp büyütülmesi dinen makbul olsa da, nesebi belli olan ya da olmayan çocukların bugünkü anlamda evlat edinilmesi söz konusu değildir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde hukukî neticelerden mahrum fiilî bir evlatlık müessesesi bulunmaktaydı.⁶⁰ 27 Nisan 1720 tarihinde Çavuş Mahallesi'nden Hanife binti Mustafa, mahkemeye giderek sokakta kalmış Hatice isimli küçük kızı evlat edinmek istediğini söylemiş ve bu çocuk için nafaka talep etmişti. Mahkeme tarafından yapılan inceleme ve teftiş sonucunda bu kızın Hanife'nin terbiyesinde kalmasına ve günlük üç akçe nafaka almasına karar verilmişti.⁶¹ Aynı kadın iki yıl aradan sonra 15 Temmuz 1722 tarihinde yeniden mahkemeye gitmiş, bu kez de isimsiz bir kız çocuğuna İslâm telkin ederek Fatma ismini verdiğini aynı zamanda bu kızın evlat edinmek istediğini söylemiş ve nafaka talep etmişti. Bu durum üzerine mahkeme çocuğu Hanife'ye vermiş ve günlük altı akçe nafaka tayin etmişti.⁶² İlk evlatlık edinme olayında mahkemenin geniş çaplı incelemeden sonra küçük kızı evlatlık vermesi, mahkemenin bu konudaki hassasiyetini gösterirken ikinci talepte mahkemenin bu çabası çok fazla görünür olmamıştı. Bunun nedeni aynı

58 Erbay, agm., s. 283.

59 VŞS, 161a/10/2; Benzer davalar için bkz. VŞS, 161a/136/4; VŞS, 38/12/1; VŞS, 10/75/2; VŞS, 57/46/1; VŞS, 57/34/1.

60 Aydın, *age.*, s. 101; M. Akif Aydın, "Evlât Edinme", *DİA*, XI, İstanbul, 1995, s. 528.

61 "Medine-i Vidin Mahallatı'ndan Çavuş Mahallesi'nde sakin bi-'ahdü'l-kitab Hanife binti Mustafa nâm hâtun meclis-i şer' de takrir-i kelim ve ta'bir-i 'anel-meram idub mühtedilerden olub sokakta kalmış iş bu meclis-i şer' de mevcut Hatice nâm sağireyi tebenni idüb terbiyye meramıdır...". Bkz. VŞS, 305/29/6.

62 "Medine-i Vidin Mahallatı'ndan Çavuş Mahallesi'nde sakine Hanife binti Mustafa nâm hâtun meclis-i şer' de iş bu meclis-i şer' de mevcut tahminen... yaşında olan mechûlü'l-ism-i sağireyi telkin-i İslâm ve ismini Fatma tesmiyye idüb tebenni için terbiyye muradıdır...". Bkz. VŞS, 305/39/3.

kadının daha önce evlat edinme pratiğinden kaynaklıydı. Hanife'nin mahkemeye müracaat ederek nafaka takdir ettirmesi, daha sonraki zamanlarda evlat edindiği çocukların anne ve babalarının ya da akrabalarının ortaya çıkıp çocukları geri almak istemeleri durumunda yapılan harcamanın kayıt altına alınması şeklinde değerlendirmek mümkündür. Ancak, Hanife'nin sahipsiz kalmış bu küçük kız çocuklarını sahiplenmesi, toplum dışı kalmamalarını sağlaması, onlara bir yuva, anne sevgisi ve şefkatine sahip olma imkânı sunması toplumda güzel bir dayanışma örneği olmuştu.

V- Vâsi- Nasb Tayini

Vâsi, vefat eden birisinin çocuklarına karşı bazı sorumlulukları yerine getirmek ya da ölen ebeveynlerinin geride kalan mallarıyla ilgili işlemleri üstlenmek üzere görev yapan kişiye denilmektedir. İslâm hukukuna göre bir kişinin vâsi olabilmesi için reşit, gönüllü, ehliyetli ve kadı tarafından tayin edilmesi gerekmektedir. Vâsilik konusunda kadın erkek ayrımı yapılmamıştır.⁶³

Vidin mahkemesinde görülen vâsi atamaları kadınların mahkemede görünür olduğu dava türleri arasındaydı. Anneleri ölen çocukların miras işlerine babaları bakarken, babaları ölen çocukların bakım ve gözetimi konusunda öncelikle çocukların hayatta olan annelerinin tercih edilmiş olması dikkat çekicidir.⁶⁴ 20 Temmuz 1720 tarihli davada Alaca Tekke Mahallesi'nde vefat eden Çavuş'un geride kalan mallarını küçük çocukları Yusuf, Zeynep ve Hamide için tasarruf edebilecek bir vâsinin gerekliliğine dikkat çekildikten sonra, “*emânet ile mevsufe ve diyanet ile ma'rûfe ve emr-i vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdire*” olarak nitelendirilen anneleri Hatice vâsi olarak atanmıştı. Hatice'nin ayrıca “*hâfizatü-l kitâb*” olduğuna da vurgu yapılmıştı.⁶⁵ Ancak yetim çocuklara anneleri hayatta olsa dahi bazen kan bağı olan nineleri⁶⁶, dedeleri,⁶⁷ amcaları,⁶⁸ dayıları⁶⁹ ya da tamamen yabancı kişiler vâsi olarak atanabilmişti.⁷⁰ Yetim çocuklara ister anneleri ister kan bağı olan akrabaları

63 Ali Bardakoğlu, “Vesayet”, *DİA*, XXXXIII, İstanbul, 2013, s. 67.

64 VŞS, 9/61/1; VŞS, 42/63/1.

65 VŞS,10/44/3; Benzer kayıtlar için bkz. VŞS, 81/22/2; VŞS, 305/37/1; VŞS, 9/7/3; VŞS, 9/60/2; VŞS, 42/98/4; VŞS, 305/37/1.

66 VŞS, 54/24/2; VŞS, 54/25/2.

67 VŞS, 9/114/1; VŞS, 38/204/1.

68 VŞS, 54/71/1.

69 VŞS, 9/70/2; VŞS, 40/22/2.

70 VŞS, 9/7/1; VŞS, 81/29/2; VŞS, 9/59/2; VŞS, 10/82/2; VŞS, 10/85/1; VŞS, 9/7/1; VŞS, 9/8/2.

isterse yabancı kimseler vâsi atansın, burada belirleyici olan şey vâsinin yaşadığı çevrede dürüst, adaletli, dindar ve iyi huylu olarak tanınmasıydı.

Ebeveynleri ölen çocuklara kalan para ve malların tasarruf sorumluluğunu yüklenen vâsiler, kalan terekelerin mahkeme huzurunda sayımını yaptırmış, bu terekenin İslâm hukuku prensiplerine göre mirasçılar arasında adaletli dağıtılmasını özveriyle takip ederek çocukların uğrayabilecekleri muhtemel hak kayıplarını engellemişlerdi.⁷¹ Vâsiler ayrıca belirli zaman aralıklarıyla mahkeme huzurunda çocuklara ait gelir ve giderlerin dökümünü de yapmışlardı.⁷²

Vidin'de yaygın bir uygulama olduğunu mahkeme kayıtlarından anladığımız vâsilik pratiği sayesinde yetim, öksüz, kimsesiz, bakıma muhtaç ve ilgisiz kalan çocukların karşılaşabilecekleri bütün sıkıntılara karşı korunmaları hedeflenmişti. Yine bu sayede yetimlerin malına zarar veren akrabaları ve vâsi tayin edilen diğer kişiler yargıya kolaylıkla şikâyet edilebilmişlerdi. Vâsilik, yetim çocukların mallarına karşı kötü niyet besleyen kişilere karşı bir korunaklılık işlevi görmüştü.

VI- Alacak-Verecek

Vidin'de kişiler arası günlük ilişkilerin birer sonucu olarak ortaya çıkan çok sayıda alacak-verecek davasına kadınlar davalı ya da davacı statüsüyle dâhil olmuşlardı. Bu tip belgelerde *deyn* ve *karz* sözcükleri kişilerin zimmetinde sabit olan borç için kullanırken, *hücceti şer'yye* kavramı borç alacaklısı veya vereceklisine mahkeme tarafından verilen belge yerine kullanılmıştı. Bu kavramlar mali ve hukuki karşılığı olan borçları ifade etmekteydi.

Borç alıp-verme olayı insanlar arasında dayanışma olarak düşünülse de verilen borçların geri alınmaması kişiler arası gerilimlere neden olmuş ve bu noktada çok sayıda dava kadınlar tarafından mahkemeye taşınmıştı. Bu türden davalarda akla gelen soru kadınların borç verecek kadar mal varlığına nasıl sahip olduklarıdır. Aslında bu sorunun ipuçları çoğunlukla dava kayıtları arasında mevcuttur. Kadınlar kendilerine kalan miraslar ya da evlenirken kocalarıyla miktarı üzerinde anlaştıkları mehirlerinden mal varlığı elde etmişler ve elde ettikleri mallar üzerinde tasarruf haklarını kullanarak istedikleri kişilere borç verebilmişlerdi.⁷³

71 VŞS, 42/35/2; VŞS, 42/63/1; VŞS, 40/89/1; VŞS, 9/114/1; VŞS, 9/70/2; VŞS, 14/65/2.

72 VŞS, 10/120/3; VŞS, 10/121/3.

73 VŞS, 14/71/3; VŞS, 42/108/4;

Vidin’li evli⁷⁴ ya da boşanmış⁷⁵ kadınlar, kocalarını kendilerine olan borçlarını ödemedikleri gerekçesiyle mahkemeye vermişler, bazen de bu türden davalarını Divan-ı Hümayun’a kadar taşımışlardı. Şubat 1707 tarihinde Ayşe adlı kadın kendisini boşayan kocası Ahmed’den alacağı 100 kuruşu alamayınca çareyi Divan-ı Hümayun’a başvurmada bulmuştu. Dîvân-ı Hümayun bu başvuruyu dikkate almış, merkezden Vidin kadısına hüküm yazılmasını ve Ahmed’in mahkemeye çağrılarak sorgulanmasını sağlamıştı.⁷⁶Burada teoride kadın erkek fark etmeksizin herkese tanınan Dîvân-ı Hümayun’a şikâyet hakkının pratikte Vidin’de bir kadın tarafından kullanılması oldukça önem arz etmektedir. Bu dava her ne kadar Ayşe’nin özel davası gibi dursa da aslında Osmanlı kadınının kamusal alandaki varlığını da yansıtmaktadır. Özelde Ayşe’nin, genelde bütün kadınların şikâyetlerini doğrudan padişah adına karar veren, devletin en üst organı olan Dîvân-ı Hümayun’a kadar taşıyabilmeleri ve bu yolla sonuç almaya yönelik çabaların olduğuna şahitlik etmeleri, onlarda adalet kavramına olan güven duygusunu arttırmış ve kendilerini daha güçlü hissetmelerini sağlamış olmalıydı.

Alacak-verecek davaları için mahkemeleri kullanan kadınlar, her zaman davacı konumunda değil bazen de davalı konumunda bulunmuşlardı. Borçlarını ödemede nakit sıkıntısı yaşayan kadınlar, ya gayrimenkullerini ve eşyalarını rehin bırakarak,⁷⁷ya da bunları satarak⁷⁸ borçlarını ödemede farklı alternatifleri hayata geçirmişlerdi.

Vidin’li kadınlar bazen de değişik türden alacak-verecek davaları için mahkemeye gitmiş ve hak talebinde bulunmuşlardı. 1 Ocak 1748 tarihinde Karaman Mahallesi’nden Hanife, Dergâh-ı Âli yeniçerilerinden Ali Beşe’ye dokuz ay hizmet edip parasını alamamış ve hakkını almak için onu mahkemeye şikayet etmişti.⁷⁹ 19 Ocak 1726 tarihinde de Mustafa Paşa Mahallesi’nden Kadire, Mehmed Beşe’nin küçük kızı Fatma’ya 36 ay boyunca sütannelik yaptığını ve bu süre sonunda 54 kuruşluk hakkını teslim aldığı mahkemede kayıt altına aldırılmıştı.⁸⁰ Her iki davada adı geçen kadınlar ortaya koydukları emeğe sahip çıkmış, bu emeğe saygı

74 VŞS, 10/9/1; Benzer kayıt için bkz. VŞS, 9/47/2; VŞS, 81/89/1.

75 VŞS, 38/88/3.

76 VŞS, 38/89/3.

77 VŞS, 10/128/4; Benzer kayıtlar için bkz. VŞS, 42/57/4; VŞS, 81/129/1; VŞS, 8/42/4.

78 VŞS, 8/40/2; Benzer kayıtlar için bkz. VŞS, 14/27/7.

79 VŞS, 81/90/2.

80 VŞS, 160a/20/2.

duymayan mekanizmalara karşı koymak için kadı mahkemesini başvurulacak güvenilir bir kurum olarak görmüşlerdi. Vidin'de yaşayan Hanife ve Kadire'nin mahkemeye yansıyan bu kayıtları aynı zamanda bize kadınların dolaylı da olsa şehirdeki ekonomik hayatın birer parçası olduklarını göstermektedir.

VII- Alım-Satım

Kadınlar, gayrimenkul alım satım işlemlerini yapmak için şer'iyeye mahkemelerini yoğun şekilde kullanmışlardı. Bu işlemler sırasında bazen kendileri⁸¹ çoğu zaman da vekilleri mahkemede hazır bulunmuştu.⁸² Kayıtlarda satış ifadesi *bey* sözcüğü ile ifade edilmişti. Kadınlar kendilerine daha ziyade miras ve mehir yoluyla kalan ev,⁸³ bağ,⁸⁴ çayır,⁸⁵ değirmen,⁸⁶ dükkân,⁸⁷ hamam⁸⁸ ve arsalarını⁸⁹ mahkeme huzurunda satmışlardı. Bu satış davalarına en çok kati satış anlamına gelen *bey^c-i bât* ve hükümsüz satış anlamına gelen *bey^c-i bâtl* satış türleri kullanılmıştı.

Vidin'li kadınların gayrimenkul alım-satımında ev satışları ilk sırada gelmektedir. Satılan evlerin fiyatları evlerin sahip olduğu müstemilat ve konumuna göre değişmekteydi. Sicil kayıtlarında ev yerine *menzil*, oda yerine *bâb*, tek katlı evler için *tahtanî* iki ya da daha fazla katlı evler için *fevkanî* ifadeleri kullanılmıştı. Bunların yanında matbah, kiler, delhiz, kahve odası, dışarıda bir sobalı oda (hizmetkâr odası), ahır, su kuyusu vb. şeyler evlerin diğer eklentilerini göstermekteydi. Ev fiyatlarında fazla eklentisi olan evlerin⁹⁰ az eklentisi olan evlerden⁹¹ daha pahalı olduğu dikkat çekmektedir. Yine ev satışlarında cami, mescit, hamam, kilise gibi sosyal kurumlara ve ticaretin daha hareketli geçtiği merkezlere yakınlık fiyatı belirleyen önemli

81 VŞS, 8/43/4; VŞS, 57/14/1.

82 VŞS, 54/6/1; VŞS, 54/54/1; VŞS, 58/8/2; VŞS, 60/2/5; VŞS, 60/15/1; VŞS, 60/51/1; VŞS, 60/58/4.

83 VŞS, 10/ 128/4; VŞS, 8/ 33/5; VŞS, 43/ 23/1; VŞS, 38/ 117/2; VŞS, 57/ 40/1; VŞS, 54/ 6/1; VŞS, 54/ 54/1; VŞS, 57/ 8/2; VŞS, 57/ 14/1; VŞS, 60/ 2/5; VŞS, 60/ 15/1; VŞS, 60/ 51/1; VŞS, 60/ 58/5; VŞS, 81/ 21/1; VŞS, 81/ 31/1; VŞS, 161a/ 41/1; VŞS, 161a/ 114/1; VŞS, 38/13/1.

84 VŞS, 60/ 18/3; VŞS, 14/ 63/2.

85 VŞS, 161a/ 68/2; VŞS, 161a/ 72/2; VŞS, 305/ 34/1.

86 VŞS, 14/ 42/1; VŞS, 161a/ 68/2; VŞS, 161a/ 15/3.

87 VŞS, 8/43/4.

88 VŞS, 42/ 60/3; VŞS, 60/ 58/4; VŞS, 81/ 89/1.

89 VŞS, 8/ 40/2; VŞS, 14/93/3.

90 VŞS, 43/23/1.

91 VŞS, 60/58/5.

faktörlerdi. Ev satışları çoğunlukla Müslümanlar arasında⁹²bazen de Müslüman ve zimmiler arasında gerçekleşmişti.⁹³Bu türden kayıtlara bakıldığında Müslüman bir kadının, zimmi biriyle ekonomik temelli bir iş için bir araya gelmesinde bir sakınca görülmediği aşıkardı.

Vidin'de yaşayan kadınlar ödeyemedikleri borçlarına karşılık da ev satış işlemlerini mahkemede yapmışlardı.⁹⁴Bu şekilde yapılan satışların ardından mahkemeye yansımış herhangi bir davaya tesadüf edilmemesi davalarının bu usulle sorunsuz çözüldüğünü göstermektedir. Yine Vidin'li kadınlar yetim çocukların nafakaları⁹⁵ ile evlilik ilişkileri çerçevesinde de ev satışı yapmışlar,⁹⁶ bir tür satış olarak düşünülebilecek takas usulünü de mahkeme aracılığıyla gerçekleştirmişlerdi.⁹⁷

Vidin'de gayrimenkul satan kadınların sayısı gayrimenkul satın alan kadınlarla kıyaslandığında oldukça yüksekti. Ankara ve Kayseri'yi konu alan bir çalışmada da bu konuya dikkat çekilmiş ve kadınların satın alma yoluyla değil, miras yoluyla gayrimenkul sahibi oldukları ifade edilmişti.⁹⁸ Böyle bir durum Vidin için de geçerlidir çünkü gayrimenkul satan kadınların neredeyse hepsine yakın kendilerine miras yoluyla kalan mallarını satmışlardı.⁹⁹

VIII- Vakıf İşleri

Hukukî bir akit olan vakıf, bir kimsenin Allah'a yakın olma maksadıyla menkul veya gayrimenkulünü, hayri veya içtimaî bir gayeye ebedi olarak tahsis etmesidir.¹⁰⁰Vakıflar, toplumda fertleri birbirlerine yaklaştırmış, toplumun kaynaşmasına ve bütünleşmesine olanak sunmuştur.¹⁰¹

İncelenen dönemde Vidin şehrinde yaşayan kadınların vakıflarla ilgili davaları mahkeme kayıtlarına yansımıştı. Kadınların para, ev, dükkân ve değirmen

92 VŞS, 54/51/1; VŞS, 57/8/2; VŞS,57/14/2; VŞS, 60/15/5; VŞS, 10/57/1.

93 VŞS, 60/ 58/5; VŞS, 10/128/4.

94 VŞS, 10/128/4.

95 VŞS, 161a/114/1; Benzer kayıt için bkz. VŞS, 57/14/1.

96 VŞS, 54/6/1.

97 VŞS, 42/60/3.

98 Suraiya Faroqhi, *Orta Hâlli Müslümanlar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, İŞ Bankası Yay., İstanbul, 2009, s. 194-195.

99 VŞS, 43/23/1; VŞS, 8/43/4; VŞS, 60/2/5; VŞS, 60/58/4; VŞS, 161a/15/3; VŞS, 14/63/3.

100 Bahaeddin Yediylidiz, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003, s. 8; Bahaeddin Yediylidiz, "Vakıf", *İA*, XIII, MEB. Yay., İstanbul, 1986, s. 153-154.

101 Fahrettin Tızlak, "XIX Yüzyılın İlk Yarsında Harput Vakıfları", *VD*, XXII, Ankara, 1991, s. 71.

vakfetmeleri öne çıkan kayıtlar olsa da,¹⁰²ecdatları tarafından kurulmuş ailevi vakıflardan mal edinme mücadelesi verdikleri de dikkat çekmektedir. 17 Nisan 1714 tarihinde Mümine binti El-Hac Bektaş, mahkemeye giderek Çavuş Mahallesi'nden Ömer'i, ecdat vakfi olan Topoloçça Nehri üzerindeki bir harabe değirmen ile 10 dönüm çayırı zapt etmekten dolayı şikâyet etmişti. Bunun üzerine mahkemeye çağrılan Ömer Ağa ise Mümine'nin bu yerleri Yençeri Ağası İsmail Ağa'ya 40 kuruşa sattığını, kendisinin de İsmail Ağa'dan satın aldığını söylemişti.¹⁰³İlk davadan sonuç elde edemeyen Mümine, 14 Mayıs 1741 tarihinde aynı iddia ile tekrar mahkemeye gitmişti. İkinci kez mahkemeye çağrılan Ömer Ağa, aynı ifadeleri tekrarlamış ancak bu defa söylediklerini ispatlamak için mahkemeye iki şahit götürmüştü. Şahitler olayın Ömer Ağa'nın anlattığı şekilde gerçekleştiğine şahadet edince Mümine Hatun, bu defa da adı geçen yerlerin vakıf olunmak için kendisine verilmesini talep etmişti. Ancak bu talep, vakıf yapılmak istenen yerlerin düşman istilasını nedeniyle sultan tarafından miri araziye çevrilmesi gerekçe gösterilerek reddedilmişti.¹⁰⁴ Sonuçtan hoşnut olmayan Mümine Hatun, yaklaşık üç ay sonra 26 Ağustos 1714 tarihinde yeniden mahkeme gitmiş ve vekili Topçu Osman'ın 40 kuruşa sattığı hissesinin eline ulaşmadan telef olduğunu söyleyerek Ömer Ağa'dan bu paranın yeniden alınmasını istemişti. Bu süreçte Mümine Hatun ile Osman Ağa arasında şiddetli tartışmalar olmuş, sonuçta 25 kuruş üzerine anlaşma sağlanmıştı.¹⁰⁵ Mümine Hatun'un dört ay boyunca mahkeme aracılığıyla verdiği bu uğraşın temelinde şüphesiz aile vakfı aracılığıyla kendisine düşen hisseyi alıp mal varlığı elde etme isteği vardı. Dava sırasında istediğini elde edemeyeceğini anladığı noktada da bu yerleri tekrardan vakıf şekline çevirmek istemesi yine vakıf aracılığıyla sürekli gelir elde etme düşüncesinden kaynaklıydı. Çünkü kadınlar vakıf kurarak hem çocuklarına eşit oranda miras hakkı sağlayacaklarını hem de para ve servet edineceklerini biliyorlardı.

Vidin'de kadınlar daha ziyade ailevi vakıflar kurmuşlar¹⁰⁶ ve bu türden kurulan vakıflarda mütevellilik ya da idarecilik görevinde bulunarak vakfın gelir ve giderleri konusunda söz sahibi olmuşlardı.¹⁰⁷Kadınlar tarafından kurulan ya da yönetilen vakıflar şehir hayatının önemli dinamikleri arasında yer almış, toplumsal

¹⁰² VŞS, 14/36/2; VŞS, 8/32/1; VŞS, 38/218/3.

¹⁰³ VŞS, 161a/68/2.

¹⁰⁴ VŞS, 161a/74/2.

¹⁰⁵ VŞS, 161a/95/1.

¹⁰⁶ VŞS, 161a/113/1.

¹⁰⁷ VŞS, 9/45/2; Benzer kayıtlar için bkz. VŞS, 9/71/1; VŞS, 9/71/2.

yardımlaşmaya büyük ölçüde katkı sunmuş, sınıfsal kopmaların engellenmesine hizmet etmiş, kişilerarası ilişkileri güçlendirmiş, zengin ya da fakir olsun şehirde yaşayan insanların birbirilerine dönük olumlu tutumlar geliştirmesine kaynaklık etmişlerdi. Ayrıca kadınların vakıf kurmaları ya da kurulmuş vakıfların yönetimlerinde yer almış olmaları; onların mal edinmelerini, aile içerisinde söz sahibi olmalarını ve iş idaresi konusunda becerilerini arttırmalarına olanak sağlamıştı. Böylece para ve söz söyleme yetkisine sahip olan kadınlar, kamusal hayata katılma noktasında daha cesur hareket etmişlerdi.

IX- Diğer Davalar

Vidin mahkemesine kadınlarla ilgili hırsızlık davaları da yansımıştı. Bu davalarda kadınlar bazen davacı bazen de davalı konumunda bulunmuşlardı.¹⁰⁸ 31 Mart 1709 tarihinde Floridin Kasabası'ndan Fatma mahkemeye giderek evinden çalınan eşyaları Paşalı Mehmed'in evinde bulduğunu söyleyerek sorgulanmasını istemişti. Mehmed ise eşyaların birbirileriyle benzerlik gösterebileceğini, çalınan eşyalardan haberi olmadığını ifade etmişti. Bunun üzerine Mehmed'in durumu yaşadığı kasabanın ahalisinden sorulmuş, ahalinin "*merkum Mehmed de ifrade (iftira atan), sânk (hırsızlık yapan), ehl-i fesâd ve yatak olub vâcibü'l-katl ve lâzımı'l-izâledir sa'î bi'l-fesâd fi'l-arzdir muhassülü'l-kelâm izalesi sevab-ı'azimdir*" şeklindeki beyanları üzerine Mehmed, Vidin nazırına teslim edilmişti.¹⁰⁹ 14 Eylül 1720 tarihinde de Lom Palankası'ndan Ali mahkemeye gitmiş aynı aileye mensup Sultane, Rahime ve Ayşe adlı kadınların evine girip 150 kuruş değerindeki eşyalarını çaldıklarını söylemiş ve kadınların sorgulanıp eşyalarının alınmasını talep etmişti. Sorgulanan kadınlar durumu inkâr etmişlerse de Ali'nin iki şahidi mahkemede *Ali'nin menzîlinden çıkarlarken bu kadınları gördük* şeklinde ifade vermeleriyle dava kapanmıştı.¹¹⁰ İslâm hukukunda hırsızlığın biri bedeni diğeri malî olmak üzere iki temel sonucu vardı. Bedenî hüküm hırsızın elinin kesilmesi, malî hüküm ise çalınan şeyin iadesi ya da zararın tazmin edilmesiydi.¹¹¹ Yukarıdaki ilk örnekte hırsıza en ağır cezanın verildiği kayıtlara geçmiş olsa da ikincisinde hırsız oldukları anlaşılan kadınlara ceza verilip verilmediği kayıtlara geçmemişti. Muhtemelen davacının mallarını talep etmesine bağlı malî hüküm uygulanmıştı.

108 VŞS, 161a/58/1; VŞS, 161a/59/1; VŞS, 161a/67/1.

109 VŞS, 38/192/2.

110 VŞS, 60/53/4.

111 Molla Hüseyin, *Diüerü'l-Hükkâm I*, çev. Süleyman bin Veli Ankaravî, İstanbul 1292, s. 379; Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, s. 390.

İncelenen defterlerde şiddete maruz kalan kadınlara dair dava kayıtları da mevcuttu. Kadınlar en fazla kocalarından gördükleri fiziksel şiddeti mahkemeye taşımışlardı. 23 Nisan 1714 tarihinde El-hac Ferruh Mahallesi'nden Rukiye,¹¹² 5 Mart 1715 tarihinde de Orta Tuna Mahallesi'nden Fatma¹¹³ adlı iki kadının bu türden davaları mahkemede görüşülmüştü. Bu iki kadın da kocalarından amansız dayak yedikleri esnada korkularından zevceliğe ait bütün haklarından vazgeçmiş, ancak sonradan haklarını talep etmişlerdi. Bu kadar ağır şiddetin hakim olduğu bir ilişki muhtemelen kötü giden bir evliliğin sonucuydu. Kocaların, eşlerini öldürürcesine dövmelelerinin perde arkasında belki de onları korkutarak haklarından vazgeçirme ve böylelikle boşanmanın ekonomik yükünden kurtulma fikri vardı. Vidin'de toplumsal kurallara aykırı hareket ederek genel ahlakın bozulmasına neden olan kadınların, toplumsal kontrol mekanizmalarından olan mahalle ahailerinin şikâyetleriyle mahalleden ihraç edilmeleri dikkat çeken olaylardandı.¹¹⁴

Sonuç

Osmanlı döneminde Vidin şehrinde yaşayan Müslüman kadınların şer'iyeye mahkemelerine başvurma pratiklerini konu alan bu çalışmada Müslüman kadınlara ait dava kayıtları incelenmiştir. Kadınlar daha ziyade miras, boşanma, evlenme, alım-satım, borç alıp-verme, vasi-nasb ve nafaka tayini ile vakıf mesellerinde mahkemeleri kullanmışlardı. Osmanlı mahkemesine intikal eden bu meseleler İslâm hukuku kuralları çerçevesinde çözülmüştü.

Vidin mahkemesini kullanan Müslüman kadınlara ait kayıtların büyük kısmında kadınların vekil tayin ederek işlemlerini yürüttükleri görülmüştür. Bu durum kadınların mahkeme huzuruna çıkmada erkeklere göre daha çekimser davrandıkları izlenimi vermektedir. Fakat dönemin şartları göz önüne alındığında mahkemenin bulunduğu yere ulaşım imkânlarının kısıtlılığı, mahkeme görevlilerinin ve şahitlerin çoğunlukla erkek olması, toplumda egemen olan cinsiyetçi bakış açısı ve dini faktörlerin vekil tayininde etkili olduğu söylenebilir. Şunu da belirtmek gerekir ki kadınların mahkemelerde asaleten temsil edilmelerinin önünde hukuksal herhangi bir engel bulunmamaktaydı. Bundan dolayı sorunlarını bizzat kendisi çözmek isteyen kadınlar da rahatlıkla mahkemeleri kullanabilmişlerdi. Vidin'de yaşayan Müslüman kadınlar ister asaleten ister vekâleten mahkemede temsil edilmiş

¹¹² VŞS, 161a/131/2.

¹¹³ VŞS, 161a/69/1.

¹¹⁴ VŞS, 8/56/2; VŞS, 8/60/3.

olsunlar, hukuki haklarını kullanmaktan geri kalmamışlardı. Mahkemede erkekler kadar hazır bulunmasalar dahi taleplerini dile getirme konusunda en az onlar kadar hukuksal mekanizmaları kullanmışlardı. Bu durum onların sahip oldukları haklar konusunda bilinçli olduklarını göstermektedir.

Vidin'de nikâh işleri bazen kadı mahkemesinde bazen de kadının izniyle bir din görevlisi huzurunda gerçekleşmiş ve bu sırada kadınların mihr miktarı belirlenmiştir. Kadınlar kendileri için çekilmez hale gelen evliliklerini çoğunlukla anlaşmalı boşanma (muhâlaa) yoluyla bitirmiş, bu türden boşanmalarda bütün haklarından vazgeçseler de diğer boşanma türlerinde İslâm hukukun kendilerine tanıdığı haklardan yararlanabilmek için hukuksal mücadele vermişlerdi. Boşandıktan sonra kocalarına bakımını üstlendikleri çocukları için günlük nafaka, kendileri için de iddet nafakası tayin ettirmişlerdi.

Kadınlar ayrıca miras, alım-satım, alacak-verecek konularında şer'iyeye mahkemelerini sıklıkla kullanmışlardı. Özellikle miras haklarını elde etmek için en yakın akrabalarıyla çatışmayı göze alarak onları mahkemeye şikâyet etmişlerdir. Günümüzde geleneksel toplumlarda birçok kadın mirastan mahrum bırakıldığında bunu dile bile getiremezken, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Vidin'de yaşayan kadınların bu konuyu mahkemeye taşımaları ve hisselerini alana kadar bütün mekanizmaları kullanmaları manidardır. Miras yoluyla edindikleri servet, kadınları sosyal hayata daha fazla dâhil etmiş, bu yolla kendilerine kalan mallarını satarak edindikleri paraları borç vermiş ve vakıf kurabilmişlerdi. Böylece erkekler kadar olmasa dahi şehirdeki ekonomik faaliyetlere de katılmışlardı.

Şiddete maruz kalan kadınların mahkemede hazır bulunmaları ve iddialarını ispatlamak için bütün yolları zorlamaları, bugünkü değer yargıları ve ulaşılan eğitim seviyesine rağmen birçok kadının şiddet karşısında sessiz kaldığı düşünüldüğünde oldukça anlamlı görünmektedir.

Kaynaklar**Arşiv Kaynakları****Vidin Şer‘iyye Sicilleri**

8, 9, 10, 14,38,40, 42, 43,54, 57, 60, 81, 160a, 161a, 305 Numaralı Siciller.

Kaynak ve İnceleme Eserleri

Acar, H. İbrahim, “İddet”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 466-471.

Aydın, M. Akif, “Mehir”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 389-391.

Aydın, M. Akif, “Osmanlı Hukukunda Kazaî Boşanma Terfik”, *OA*, V/1985, s. 1-12.

Aydın, M. Akif, “Evlât Edinme”, *DİA*, XI, İstanbul, 2013, s. 527-529.

Aydın, M. Akif, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.

Bardakoğlu, Ali, “Hırsızlık”, *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 384-396.

Bardakoğlu, Ali, “Vesayet”, *DİA*, XXXXIII, İstanbul 2013, s. 66-70.

Barkan, Ö. Lütfi, “Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545–1659)”, *Belgeler*, III, 1966, s. 1-479.

Berktaş, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara 1976.

Cin, Halil–Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, II, İstanbul 1996.

Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., İstanbul 2010.

Düzdağ, Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.

Erbay, Celal, “Nafaka”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 282-285.

Faroqhi, Suraiya, *Orta Hâlli Müslümanlar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, İş Bankası Yay., İstanbul 2009.

Göçek, Fatma Müge ve Bear, Mark David, “18. Yüzyılda Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 48-63.

Gürhan, Veysel, “18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadın ve Hukuk: Amid Mahkemesi’nde Kadınların Hak Arama Süreçlerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İTOBIAD*, 6/3 (2017), s. 1644-1664.

Imber, Colin, *Şeriatın Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslamî Hukuk*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2004.

İşpirli Arçıt, Betül, “Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın”, *TALİD*, 3/5, İstanbul, 2005, s. 575-621.

Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, İstanbul 1982.

Molla Hüsrev, *Dürerü’l-Hükkâm I*, çev. Süleyman b. Ankaravî, İstanbul 1292.

Özkalp, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, Bursa 2005.

Öztan, Bilge, “Evlilikte Mal Rejimleri”, *Türk Hukuku ve Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, ed. Peter Benedict-Adnan Güriz, Ankara 1974, s. 41-91.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993.

Savaş, Saim, “Fetva ve Şer‘iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, s. 504-547.

Tızlak, Fahrettin, “XIX Yüzyılın İlk Yarsında Harput Vakıfları”, *VD*, XXII, Ankara 1991, s. 69-75.

Yediöldüz, Bahaeddin, “Vakıf”, *İA*, XIII, M.E.B. Yay., İstanbul 1986, s. 153-172.

Yediöldüz, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003.

Yılmaz, İlkey, “Osmanlı Kadın Tarihine Dair Bir Kaç Not”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2012/I, Sayı:10, s. 61-81.

